

Emprius i béns comunals a l'edat mitjana

MARIA TERESA FERRER I MALLOL

Els emprius i els béns comunals

Els béns comunals són aquells que són d'ús general dels veïns del municipi on es troben situats; normalment són boscos, pastures, terres marjalenques i saladers, i naturalment l'aigua, indispensable per a la subsistència i necessària per a molts conreus.

A l'edat mitjana, però, més que la propietat comunal predomina el dret a l'empriu d'aquests béns. La propietat comunal comença a formar-se a partir de les concessions de deveses i bovalars, que sovintegen des del s. XIV, bé que algunes valls pirinenques, com la d'Andorra o la d'Aran, ja tenen clarament definits uns terrenys i uns drets comunals des de la darrerla del s. XIII¹.

El sistema d'emprius, que permetia l'accés a boscos, pastures i erms, era bàsic per al funcionament de la societat agropecuària medieval. En efecte, els boscos fornien elements essencials per a la vida de l'home: llenya i carbó per a escalfar-se, per a cuinar i per a realitzar diverses activitats artesanals i industrials; fusta per a la construcció de cases i de vaixells, per al mobiliari i per a tota mena d'estrís. Alguns arbres del bosc oferien fruits bons per a les persones o per al bestiar: glans, pinyons, nous, castanyes, serves, lledons, etc., a més d'herbes per als ramats i caça.

Els prats i les garrigues eren igualment necessaris per a una economia agrària on la ramaderia tenia un pes molt important. Les garrigues, a més d'herbes de pastura, oferien arbustos o herbes aprofitables per a usos artesanals, com el roldor o el margalló, o l'espart en algunes comarques

1. F. VALS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls d'Andorra*, reed. Saragossa, 1990, Apèndix, doc. 2, pàg. 528.

més seques. No hem d'oblidar, encara, les herbes aromàtiques, que tenien molts usos: culinaris, medicinals o de perfumeria. Com els boscos, prats i garrigues podien ésser aprofitats en comú.

A les regions amb marjals o amb terres salobroses, hi havia aprofitaments comuns de les herbes que s'hi feien i que tenien aplicacions artesanals importants: el jonc, l'herba de la sosa o gassull, etc.

A Catalunya, els Usatges, concretament l'*Usatge Strate*, havien deixat establert l'ús comú d'aquests béns. Segons el text català contingut a la recopilació de les Constitucions de Catalunya, "*Stradas e vías públicas e ayguas corrents, e fons vivas, prats e pasturas, selvas, garrigas e rocas qui son fundadas en aquesta terra son de las potestats, no que ho hajan per alou ne ho tengan en domini, mas que tots temps sien a empriu de lurs pobles, sens tot contrast e sens servici sabut*"².

Aquest criteri fou mantingut en el transcurs de l'expansió territorial, quan es va organitzar la repoblació de les terres guanyades als sarraïns. Mentre que les terres de conreu eren cedides per a l'explotació privada, boscos, pastures, erms, marjals i saladars van quedar sense repartir, com a domini públic a disposició dels comtes i després dels reis o bé a disposició dels nobles i de les institucions eclesiàstiques en el cas de les grans donacions atorgades per a repoblar³.

Les Cartes de població o bé les cartes de franquícies, tan magistralment estudiades pel professor Font i Rius, pel que fa a Catalunya, van fixar els drets dels veïns a gaudir d'aquesta mena de béns. Sovint concretaven que podien recollir llenya, tallar fusta, agafar pedra, usar prats i pastures i aigües, i a vegades mencionaven també el dret a caçar i a pescar⁴.

2. *Constitucions i altres drets de Cathalunya...*, Barcelona 1704, reedició d'editorial Base, Barcelona, 1973, pàg.248.

3. J.M. Font Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Barcelona-Madrid, 1969, I, cf. entre les donacions de terres de repoblar: docs. 25, 34, 43, 63, 64, 82, 85, 89, 110, 133, etc.

4. J.M. Font Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, cf. entre les cartes de població concedides a comunitats de veïns: docs. 75 (Tortosa, 1149), 79 (Lleida, 1150), 86 (Vinaixa, 1151), 88 (Vimbodí, 1151), 90 (Vinaixa, 1152), 94 (Ciurana, 1153), 99 (Dues Aigües i Vilaverd, 1155), 113 (Prades, 1159), 122 (Agramunt, 1163), 123 (Menàrguens, 1163), 125 (Villa Constantina, 1164), 153, 159, 167, 169, 171, 177, 354 (Sant Llorenç de Morunys, 1290), 374 (Sant Hilari Sacalm, 1337).

Les confirmacions dels antics costums de les valls pirinenques van més enllà i ens informen de qui tenia dret a usar els comuns, què no s'hi podia fer i què s'hi podia fer i, a vegades, fins i tot quan o com es podien usar els emprius.

La Vall d'Aran, per exemple, va fer aprovar, el novembre de l'any 1313, un costum precedent que lligava el dret d'ús dels comuns al veïnatge i no al naixement: si algun veí marxava del lloc on havia nascut i es domiciliava en un altre, no podia usar les muntanyes i els boscos comuns del poble natal, tallar-hi llenya o herba, conrear les *novalia* o portar-hi el seu bestiar a pasturar, mentre que el foraster que s'instal·lava al lloc tenia dret a la seva part del comú, com si en fos oriünd.

La mateixa recopilació dels costums aranesos ens diu què no es podia fer als comuns: no s'hi podia fer ni molí ni casa, ni plantar-hi arbres o vinyes; si algú ho feia, el molí o la casa, l'arbre o la vinya podia ésser destruït pels cònsols, bé que la confirmació reial d'aquest costum determinà que fos el castellà de la Vall d'Aran qui fes l'execució⁵.

Els costums andorrans sembla que eren més comprensius respecte a certes apropiacions dels comuns pels particulars. Una queixa per la inobservança d'antics costums per part de les autoritats, del 1364, ens informa que era lícit "apradar", és a dir, que els veïns podien apropiar-se l'extensió de prat dels terrenys comuns que a la major part dels homes del municipi els semblés bé. També era lícit i acostumat "aboygar", és a dir, conrear la terra, i "acortalar", és a dir, fer corrals per al bestiar en el comú. Els corrals, un cop fets, es podien vendre i permutar, sense que això suposés, sembla, que la terra deixés d'ésser comuna⁶.

Pel que fa a quan o com es podien usar els emprius, era costum a la Vall d'Aran que l'empriu de muntanyes i boscos s'exercís en determinats dies de l'any. Cal suposar que aquests usos amb dies prefixats devien ésser els de talla de fusta i llenya, dallades d'herba i potser caça; pel que fa als ramats, és possible que hi hagués dies determinats per pujar-los a la

5. F. VALLS-TABERNER, *Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran*, Barcelona PPU, 1987, doc. VII.

6. F. VALLS-TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls d'Andorra*, Apèndix, doc. 2, pàg. 528.

muntanya, al començament de la temporada de primavera-estiu, i dies determinats per baixar-los als estables per la tardor. L'ús coordinat i conjunt devia servir per evitar tals perjudicials d'arbres, per exemple, i per defensar millor els drets comunals enfront dels veïns o de forasters⁷. Aquest darrer aspecte és ben clar en el cas de la Selva del Camp, que tenia un empriu d'aigua, llenya, fusta, calç, guix i pedra al lloc veí de l'Albiol. Com que l'empriu provocava grans tensions, la neteja anual de fonts i torrents que portaven l'aigua des de l'Albiol a la Selva es feia, a la darrereria del segle XV, prèvia convocatòria de la gent, que seguia armada la senyera de la vila per exercir conjuntament els emprius al terme veí. Després, els veïns de l'Albiol es queixaven que en aquesta mena d'expedició militar es feien danys als seus horts, es tallaven arbres joves i també alzines per la soca, coses totes prohibides a la concessió de l'empriu⁸.

En algunes Cartes de població hi ha constància explícita que els drets d'empriu dels veïns en els boscos o pastures eren només per al consum domèstic i per al bestiar propi, mentre que a les valls pirinenques el costum solia ésser més ampli i els veïns podien cobrar herbatge o altres drets als forasters que usaven els seus boscos i muntanyes. La tendència de les autoritats reials al començament del s. XIV a la Vall d'Aran, per exemple, fou la d'anar reduint els emprius al consum domèstic dels habitants de la vall, cosa que aquests van combatre amb èxit i van aconseguir que els fos reconegut el dret de cobrar taxes d'ús als forasters i esmerçar-les en bé del comú⁹. També a Andorra era lícit vendre les pastures dels llocs comuns, acordar amb els forasters el dret a fer-hi carbó o de treure'n bigues i esmerçar-ne el preu en benefici del comú¹⁰.

Els costums d'aquestes valls, reconeguts per l'autoritat competent, reial o senyorial, facultaven els andorrans o els aranesos a defensar llurs muntanyes i emprius. Podien prendre penyores als homes d'altres llocs que tallessin herba o fessin pasturar els ramats a les seves muntanyes; podien degollar

7. F. VALLS TABERNER, *Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran*, doc. XIII.

8. J. PIÉ FADEL·LA, *Annals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1984, pàgs. 228-240.

9. F. VALLS TABERNER, *Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran*, docs. XIII i XXVIII.

10. F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls d'Andorra*, Apèndix, doc. 2.

moltos, ovelles o cabres dels ramats intrusos i cremar l'herba que altres hi haguessin tallat, o bé fer pagar una redempció als infractors¹¹.

D'altra banda, andorrans i aranesos podien fer convenis amb estrangers, que així quedaven autoritzats a portar el bestiar a les seves muntanyes sense pagar lleudes ni altres impostos¹².

L'aprofitament dels boscos

La nostra informació sobre els drets comunitaris d'ús dels boscos prové de les cartes de població i de franquícia, dels privilegis de confirmació d'usos antics o de concessió de deveses i de la intervenció reial en els innumera-bles plets, discussions i baralles entre localitats veïnes. De les cartes de població ja n'he parlat abans; contenen referències molt generals als drets d'ús dels boscos; els privilegis de confirmació d'usos antics ens infor-men de la situació de fet, especialment a les valls pirinenques; els privilegis de creació de deveses són de gran interès perquè delimiten uns terrenys precisos per a usos comunitaris, o senyorials, vedant-los a altres que no siguin els titulars. Pel que fa a les cartes reials sobre plets, discussions i baralles entre poblacions per l'ús de boscos i pastures, pot semblar una col·lecció d'anècdotes, però proporcionen moltes dades interessants.

Llenya i fusta

Entre els productes que oferia el bosc, els més importants eren la llenya i la fusta.

Ja he dit que tant els Usatges com les Cartes de població o els *Costums de Tortosa* asseguraven l'accés a aquests béns, però que a vegades hi havia algunes excepcions. Per exemple, als *Costums de Tortosa*, es feia distinció entre fusta per al consum domèstic dels veïns, que era un empriu

11. F. VALLS TABERNER, *Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran*, doc. VII (1313, agost, 23). F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls d'Andorra*, doc. XVIII (1332, juliol, 1).

12. F. VALLS TABERNER, *Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran*, Apèndix, doc. 4: aprovació per Joan II d'un conveni entre els homes de la Vall d'Aran i els del comtat de Comenge (1471, octubre, 8). F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls d'Andorra*, doc. XXVIII (1433, setembre, 14 i agost, 13).

franc, i la que es venia a forasters, que havia de pagar el quarantè¹³; també la carta de població de Paüls, del 1293, preveia que la llenya i la fusta venuda a forasters s'hauria de pagar a un dinar per somada¹⁴, la mateixa quantitat que els homes de reialenc de la vall de Querol havien de pagar per la llenya destinada a la venda que treien del bosc de Campcardós, mentre que per la fusta havien de pagar òbol per peça o per dues peces, segons la grandària, i dos diners per somada per la fusta petita, tal com ho establí una disposició de Jaume II de Mallorca, del 1308. Els altres veïns de la vall de Querol que no eren de reialenc havien de pagar forestatge per tot el que treien del bosc.

Per l'empriu de llenya, fusta i pastures en aquest bosc de Campcardós, els homes de reialenc de la vall de Querol havien de pagar, a més, al rei un cens anual de 110 sous, segons disposició de Jaume I, del 1243. Finalment, l'any 1313, el rei Sanç de Mallorca apujà el cens fixat per Jaume I de 110 sous anuals a 200, però els concedí que en poguessin treure llenya i fusta tant per a ús propi com per a vendre. El rei retingué els arbres que poguessin servir per a cercols i per a tornejar. També exclogué que hi fessin cap forn de calç i que amb llenya del dit bosc coguessin calç fora. Les tales havien d'ésser ordenades i de la manera ja establerta.

A mitjan segle XIV els homes de Querol podien tallar fusta en qualsevol dels boscos de la vall, llevat dels de Mont-arraf i la Torre Cerdana, encara que no hi faltaven els conflictes amb els oficials reials. En alguna ocasió, fins i tot reberen autorització per a tallar-ne per al propi ús al bosc del castell de Querol. Això passà l'hivern del 1351, que fou molt fred a la Cerdanya; hi caigueren grans nevades i les reserves domèstiques de llenya degueren exhaurir-se; la població degué trobar dificultats per a proveir-se'n i per això el rei Pere el Cerimoniós l'autoritzà, a mitjan febrer, a tallar-ne al bosc del castell. El procurador de les rendes reials al Rosselló i a la Cerdanya, però, hi havia d'anar personalment per determinar on es podia fer llenya per tal d'evitar danys greus al bosc¹⁵.

13. B. OLIVER, *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa*, Madrid, 1876-1881, vol. 4, pàgs. 12-13 (lib. I, rubr. 1-V).

14. J.M. FORT RUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, doc. 356.

15. F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques: Vall d'Aneu, Vallferrera i Vall de Querol*, Barcelona. Promociones Publicaciones Universitarias, 1988, pàgs. 207, 295-302, 334-347, 352-356.

El proveïment de llenya tenia tanta importància que formà part de la dotació de la canònica de la Seu d'Urgell. Entre 1046 i 1069 el comte Ermengol d'Urgell i Arnau Mir de Tost li donaren cadascun llenya per a dos mesos: el primer autoritzà la freta del terme de Sant Jaume d'Engordany del carregament de llenya que poguessin portar tres ases cada dia; el segon permeté treure la llenya de les seves possessions properes a la Seu. Mir de Tost, a més, donà llicència als homes de la canònica per agafar llenya cada dia a les terres que tenia a tocar de la Seu¹⁶.

M'he referit abans a la munió de conflictes que van sorgir pels emprius de llenya i fusta. La causa de tants conflictes era que, de vegades, drets consuetudinaris i drets concedits a Cartes de població i a algunes donacions se sobreposaven. Alguna vegada es va tenir cura de fer constar en una donació que calia respectar uns emprius; per exemple, a la donació del Puig de Montesquiú, al terme d'Àger, feta l'any 1066 per Arnau Mir de Tost a un cert Galceran, el donador reservà a favor dels veïns d'Àger els emprius de caça, pastura i llenya dins el terme¹⁷. Però altres cops el donador s'oblidà de fer esment d'aquesta mena de drets; la carta de població de Tortosa del 1149, per exemple, donà als habitants d'aquesta ciutat l'ús dels boscos del terme, que era d'una gran extensió, però l'any 1168 Alfons I donà Paüls, lloc comprès dins d'aquest terme, prop dels ports de Beseit, a tres cavallers, amb pastures, caça i muntanyes i tot allò que fes servei als homes, sense esmentar els drets dels tortosins¹⁸, cosa que va donar lloc a litigis entre Tortosa i Paüls pels emprius de llenya i fusta durant el segle XIV.

Una sentència, seguida d'un aclariment reial, l'any 1305, va resoldre el litigi entre el senyor de Paüls, Joan Despuig, i la ciutat de Tortosa; segons tots dos pronunciaments, Joan Despuig només podria impedir que els ciutadans de Tortosa fessin llenya a la quarta part del bosc, que quedava reservada per al seu ús i per al dels seus homes o per a les persones a qui ell l'autoritzés. A les tres quartes parts restants del bosc, els veïns de Tortosa hi

16. C. BARAU, *Cartulari de la vall d'Andorra, segles IX-XIII*, I, Andorra, Conselleria d'Educació i Cultura, 1988, doc. 27.

17. J.M. FONT RUIJ, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, doc. 30.

18. J.M. FONT RUIJ, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, docs. 75 i 134.

podien fer llenya i tallar fusta per a ús domèstic, per a la construcció de cases i de vaixells i també per a vendre, si volien, com podien fer-ho a la resta del terme de Tortosa. Tot el bosc, a més, era lliure per al pasturatge.

Els conflictes entre poblacions veïnes per l'usdefruit dels boscos van arribar a vegades a la violència, com s'esdevingué entre Vinaixa i Omells, d'una banda, i Arbeca, Borges Blanques i Castellots, de l'altra, o entre Prenafeta i Barberà l'any 1298. També tenim notícia d'enfrontaments entre els veïns de Solivella i els de Forès, quan tots dos llocs pertanyien al monestir de Santes Creus, l'any 1307; entre Poblet i els homes del Temple de l'Espluga de Francolí; entre els homes de Montanyana, a la Ribagorça, d'una banda, i Acard de Mur, Amalric de Vallsegura i Amalric de l'Estall, de l'altra; entre els homes d'Artesa de Lleida, de Madrona i de la Sala, que pertanyien al Temple, i Alamanda de Cervera, per l'empriu de llenya i de pastura que aquells homes tenien al terme de Castellàsens, que era d'Alamanda; o entre el monestir de Santes Creus i els homes del Pla de Santa Maria.

Entre els anys 1307 i 1308 Jaume II es reservà la sentència del plet entre els veïns dels llocs de Prats i de la Manresana i el senyor del castell de Rubió per l'empriu que els primers asseguraven que tenien per a fer llenya i pasturar els ramats dins el terme del castell; el mateix procurador de Catalunya, Bernat de Fonollar en persona, hagué d'anar al terme de Rubió per fer posar fites al terreny on els veïns de Prats i de la Manresana podrien exercir l'empriu i hagué de tornar-hi encara una altra vegada perquè Berenguer de Castellolí, senyor de Rubió, es queixà que no les respectaven.

També és significatiu el cas de Guils, una possessió de Santes Creus a la Cerdanya, on els drets dels veïns en el bosc, les pastures i els conreus es veieren pertorbats, cap a l'any 1365, per la intrusió d'un donzell, anomenat Ramon de Soler, que suposem que devia tenir un senyoriu prop de Guils. Sembla que Ramon de Soler, sense permís de l'abat, tallava arbres i llenya al bosc de Guils i, a més, feia pasturar el seu bestiar a les deveses i als camps de blat dels veïns del lloc. Els homes de Guils vivien en part de vendre llenya i fusta del bosc, per això l'abat expressà al rei Pere el Cerimoniós els seus temors que, si eren privats d'aquest recurs i, a més, eren damnificats en els conreus i en les pastures, marxarien a viure en un altre lloc.

Cal dir també que hi havia pobles que s'excedien en l'ús de fer llenya. Pere de Gravalosa, ciutadà de Manresa, que posseïa el castell de Castellar, es queixà l'any 1300 perquè els homes de Prats, que asseguraven que tenien empriu de llenya en el terme del castell, hi tallaven alzines i alguns altres arbres que eren útils per a més usos que la llenya. Segurament ell havia intentat impedir-ho i com a conseqüència els homes de Prats, units a la milícia pagesa del sagramental, havien atacat i robat alguns masos del terme, hi havien calat foc i hi havien fet danys diversos.

També els veïns d'Eramprunyà foren acusats de fer una explotació desmesurada del bosc, potser per la proximitat de Barcelona i per la gran demanda de fusta i llenya que en devia arribar. L'any 1303 Jaume II havia sabut que alguns barcelonins i gent d'altres llocs hi havien tallat arbres, alguns dels quals entraven dins la categoria protegida d'arbres fruiters. Sembla que el bosc havia estat repoblat feia poc i que aquesta tala era llavors molt perjudicial; el rei manà, doncs, al veguer i al batlle de Barcelona que no permetessin que s'hi tallessin arbres. Però el manament no fou suficient ja que alguns anys després, segons una carta del mateix rei al batlle del lloc, del 31 de juliol de 1319, hi havia el perill que no hi quedés cap arbre. En aquesta carta el monarca manà al batlle que congregués la gent de la parròquia al castell i els fes saber que quedava prohibit tallar arbres que fessin glans o altres fruits, i, per tant, alzines, castanyers, nogueres, lledoners, servers i pins, i també els arbres aptes per a fer bigues, sota pena de 60 sous¹⁹.

Alguna Carta de població tardana, com la de Sant Hilari Sacalm, atorgada per Bernat de Gurb l'any 1337, condicionà l'empiu de llenya concedit als veïns a tot el terme del castell de Solterra a no fer mal als arbres²⁰. Hom era conscient que una explotació poc respectuosa o massa intensa podia causar danys molt greus al bosc.

Les diverses classes de forns també consumien molta llenya. Entre aquests destaquen els de pa i els de calç, que eren presents gairebé a tot arreu

19. M.T. FERRER MALLOL, *Boscos i deveses a la Corona catalano-aragonesa (s. XIV-XV)*, "Anuario de Estudios Medievales", 20 (1990), pàgs. 494-497.

20. J.M. FONT RUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, doc. 374.

perquè eren necessaris per a la manutenció i per a la construcció. Igualment cal tenir presents els forns de vidre, els de teules, rajoles i terrissa i els de pega²¹. Encara que no feien servir forns, sinó més aviat llars de foc, també cal citar els saboners entre els artesans consumidors de llenya²². Sovint, els concessionaris de forns de pa tenien dret de fer llenya en boscos determinats. Els forns de calç, grans consumidors de llenya, eren exclosos, a vegades, dels emprius de boscos; ja he comentat abans el cas de la vall de Querol, on el rei prohibí als veïns de fer-hi forn de calç i de treure llenya del bosc per coure calç a fora²³.

Pel que fa a la fusta, també era molt necessària. La construcció d'edificis exigia una gran quantitat de fusta, de bona qualitat, per a bigues, muntants, portes, finestres, etc. Les cartes de població, que al·ludeixen al dret de fer llenya, sovint també mencionen la fusta o bé usen els adjectius "seca i verda" per a referir-se a llenya per cremar o fusta per a fer eines, construir, etc.

Alguna Carta de població, com la de la Poble de Claramunt, concedida pel vescomte Hug de Cardona l'any 1344 després de la destrucció de la vila per una riuada, menciona de manera molt específica el dret d'agafar pedra i fusta del terme per tal de reedificar les cases derruïdes²⁴. Una altra carta de població, la de Calaceit, concedida per l'orde de Calatrava l'any 1278, donava als veïns el dret de tallar fusta seca i verda al terme, però restringia el dret de vendre-la als forasters, llevat que fos treballada a la vila²⁵.

Entre els diversos usos de la fusta trobem encara la fabricació d'eines i armes, com les ballestes, que necessitaven fusta de qualitat i flexible. Sembla que els habitants de la muntanya de Montserrat degueren especialitzar-se bé en la construcció d'aquesta mena d'armes bé en la venda de la fusta adequada per a fabricar-les, cosa que es traduí en un

21. M.T. FERRER I MALLOL, *Boscós i deveses*, pàgs. 505-507.

22. C. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462, un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, Curial, 1977, pàgs. 408-409.

23. M.T. FERRER I MALLOL, *Boscós i deveses*, pàgs. 505-507.

24. J.M. FONT RUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, doc. 376.

25. J. MONCLÚS, *Una vila medieval entre fronteres, Calaceit al segle XIII*, Barcelona, Xarxa Cultural, 1987, pàgs. 136-146.

augment de la tala de teixos i altres arbres que no són especificats. Alertat d'aquest perill de destrucció del bosc de Montserrat, Pere el Cerimoniós manà al prior del monestir, l'any 1336, que prohibís la tala d'aquests arbres, llevat dels casos en què hi hagués una llicència especial²⁶.

La construcció naval també havia de menester molta fusta, però aquesta qüestió fugí una mica del tema del congrés, per això no en parlaré ara.

Pel que fa al País Valencià, l'any 1268 Jaume I havia concedit als valencians llicència per a tallar llenya on volguessin i per a poder traslladar-la sense pagar lleudes ni peatges; però en realitat aquesta autorització no era tan general com semblava²⁷ i, a més, els privilegis locals i les deveses que es van anar creant es van encarregar de limitar aquest privilegi. Les Cartes de població i els furs locals també fan referència al dret de fer llenya i de tallar fusta, de prendre calç, guix, roques, moles i pedres²⁸.

Com a Catalunya, també al País Valencià hi hagué litigis entre poblacions veïnes pel dret de fer llenya. Durant el segle XIII n'hi hagué un, per exemple, entre els habitants de Morella, d'una banda, i el comanador de Cervera i els homes del seu terme, de l'altra, per l'empriu dels boscos i pel dret de tallar llenya dins el terme de Morella. Cal dir que sobre els boscos de Morella gravaven altres emprius, per exemple dels veïns de Peníscola i de l'abat del monestir de Rueda, aquest potser només ocasional, mentre que els veïns de Morella no trobaven sempre reciprocitat en els emprius de pastures dels termes de Peníscola, de Cervera i de Montroig, cosa que explica la inquietud dels morellans²⁹.

Mentre que uns boscos concentraven molts emprius de pobles diversos, uns altres, com el de Salzadella, que pertanyia al monestir de Valldigna,

26. M.T. FERRER I MALLOL, *Boscos i deveses*, pàgs. 497-498.

27. J.E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería real*, I, Jaime I el Conquistador, Madrid, 1934, doc. 719.

28. J. HINOJOSA MONFALVO, *Textos para la Historia de Alicante*. Historia Medieval, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación de Alicante, Alcoy, 1990, doc. 14.

29. L'any 1273, Jaume I havia autoritzat els veïns de Peníscola a tallar llenya i fusta a Morella i també a Benifassà per a construir-se cases, fer bótes per al vi, etc. El seu fill Pere el Gran autoritzà també l'abat del monestir de Rueda a tallar fusta al terme de Morella: M.T. FERRER I MALLOL, *Boscos i deveses*, pàgs. 497-498.

foren preservats de les apetències dels habitants de la rodalia; Jaume II vedà que s'hi fes llenya i féu extensiva la prohibició als oficials reials.

El monestir de Poblet també es veié implicat en discussions pels emprius dels seus llocs al País Valencià. Poblet es queixà l'any 1298 que els veïns de Manisses, Paterna i Riba-roja impediien als sarraïns de Quart, lloc que pertanyia al monestir, de tallar llenya menuda i grossa als termes esmentats i de treure'n calç, pedra, guix i terra, tant per a ús propi com per a vendre.

Els litigis es transformaren a vegades en atacs armats entre poblacions veïnes per causa de l'usdefruit de llenya i pasturatges. Per exemple, els propietaris de l'alqueria de Cotes es queixaren de l'agressió a mà armada que havien sofert l'any 1296 per part de veïns del lloc de Pardines i de la continuació dels atacs contra els treballadors de l'alqueria, robatori d'animals de llaurar, etc., com també de l'usdefruit il·legal de llenya i de pasturatges durant l'any 1297³⁰.

A les contrades meridionals del País Valencià, de clima molt sec i amb poca vegetació arbòria, hi hagué discussions entre Alacant i Agost, per exemple, l'any 1317, per l'empriu de llenya i de pastures d'aquest darrer lloc³¹. També Petrer es queixà, l'any 1388, perquè els veïns d'Elda anaven a fer llenya i a tallar fusta a les muntanyes del seu terme, tot i que no tenien reconegut aquest dret per cap ús antic.

A les comarques frontereres entre Aragó, Catalunya i València, concretament a la comarca del Mataranya, també hi hagué litigis entre alguns llocs dels ordes militars, malgrat que els boscos i les pastures hi eren força abundosos. L'orde del Temple hagué de queixar-se, l'any 1303, de l'orde de Calatrava perquè els homes de la Ginebrosa, domini dels Templers, eren inquietats pels de Mont-roig, de l'orde de Calatrava, en l'empriu de fer llenya, tallar fusta per a les seves necessitats i pasturar el bestiar en el terme de Mont-roig, empriu que tenien des que el lloc s'havia repoblat. És comprensible, però, que Mont-roig s'inquietés per tants

30. M.T. FERRER I MALLÓ, *Boscos i deveses*, pàgs. 497-498.

31. M.T. FERRER I MALLÓ, *Los aljames sarraïnes de la governació d'Oriola en el segle XIV*, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 1988, doc. 46.

usufructuaris dels seus boscos, perquè els veïns de la Ginebrosa no eren pas els únics que hi acudien. Fra García López, comanador d'Alcanyis, s'havia queixat l'any 1301 perquè els veïns de Morella, contra la voluntat dels veïns de Mont-roig i la seva i contra llurs privilegis, tallaven fusta al terme de Mont-roig i hi pasturaven els ramats³².

Altres recursos trets del bosc

CARBÓ. Entre els recursos que eren extrets dels boscos hi figurava el carbó vegetal, indispensable per a diversos processos industrials o artesanals, especialment per als treballs amb metalls, ja que el carbó mineral no era usat encara o almenys no en tenim notícies. El procediment seguit era, com ja és sabut, fer una pila de fusta, tapada amb llenya verda, herba i terra, amb un forat o xemeneia enmig, per on s'encenia. La combustió era regulada mitjançant forats laterals, que permetien la circulació controlada d'aire fins que s'obtenia la carbonització de la fusta. Sembla que s'usaven també forns oberts, d'obra i permanents, que permetien una producció de carbó gairebé industrial, però que eren perjudicials per als boscos on s'havien instal·lat perquè incidien continuadament en un mateix espai. Això induí el rei Pere el Cerimoniós a prohibir aquesta mena de forns permanents en unes ordinacions del 1345 per als comtats de Rosselló i Cerdanya³³.

Les fargues, en particular, necessitaven una gran quantitat de carbó i sotmetien els boscos veïns a tals incessants. També en necessitaven els ferrers per a la fabricació o reparació d'utensilis de ferro; a vegades eren els mateixos clients els qui havien de portar el carbó indispensable³⁴.

El carbó era necessari també per a usos domèstics. L'establiment d'un lloc anomenat Coma Bardina atorgat, l'any 1294, pel prior de la cartoixa de Scala Dei, determinà que els concessionaris no podrien fer carbó per a

32. M.T. FERRER MALLOL, *Boscos i deveses*, pàgs. 498 i 505.

33. C.-I. RENDU, *Quelques jalons pour une histoire des forêts en Cerdagne: le massif d'Osseja entre 1030 et 1430*, a *Études Roussillonaises offertes à Pierre Ponsich*, Perpinyà, Le Publicateur, 1987, pàg. 249.

34. J.M. FONT RUS, *Cartas de población y franquicia de Catalunya*. I, doc. 270.

vendre, llevat de quan arrabassessin o artiguessin bosc per a obtenir terres de conreu, però que sí que podrien fer-ne per a ús propi³⁵.

També hi hagué litigis, a vegades violents entre pobles veïns per causa de l'obtenció de carbó. L'any 1321, per exemple, n'hi havia un entre Llagostera i Tossa. Els veïns de Llagostera tallaven fusta a Tossa per a fer carbó i els d'aquest darrer lloc, que asseguraven que en sortien perjudicats, els prengueren el carbó i la fusta; com a represàlia, els de Llagostera prengueren als de Tossa totes les penyores que trobaren a l'abast. Com que el litigi amenaçava de pertorbar l'ordre públic, Jaume II manà al batlle general de Catalunya, Ferrer de Lilet, que hi anés i el resolgués³⁶.

Sabem que també hi hagué algun plet d'aquesta mena entre Múrcia i Oriola perquè els límits dels termes d'ambdues poblacions, que al mateix temps eren frontera entre ambdós regnes, no eren prou definits; l'any 1307 don Juan Manuel proposà que, mentre es resolia el plet, els terrenys disputats poguessin ésser aprofitats conjuntament i tots hi poguessin caçar, fer-hi llenya i carbó, pasturar-hi el bestiar i collir-hi grana³⁷. A les comarques frontereres del País Valencià el problema era particularment greu perquè hi havia poques zones boscoses, que eren sobreexplotades per a tots els usos. A Elx, el Consell de la vila prohibí algunes vegades que els pins de les serres del Port i del Molar s'utilitzessin per a fer carbó, ja que eren més indispensables per a fornir bigues per a la construcció³⁸. Els veïns d'Oriola acudien a fer carbó a les terres poc poblades situades al sud del Segura prop de la frontera amb Castella³⁹.

PEGA, QUITRÀ I SURO. La pega i el quitrà eren també productes trets del bosc; eren elaborats a partir de la resina del pi, obtinguda per incisió a l'arbre i destil·lada després. En la composició del quitrà hi entraven, a més, sèu i oli. Tant la pega com el quitrà tenien una gran demanda per a la indústria

35. J.M. FONT RUIJ, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, doc. 405.

36. M.T. FERRER I MAILLOI, *Boscos i deveses*, pàgs. 494-497.

37. ACA, C, cr. Jaume II, núm. 3122 (1307, febrer, 4), cit. a M.T. Ferrer i Maillo, *Los aljames sarraïnes de la governació d'Oriola en el segle XIV*, pàg. 117.

38. A. RAMOS FOQUÉS, *La industria, el comercio y la agricultura*, en Elche, Elx, 1974, pàg. 259.

39. P. BELLOT, *Anales de Orihuela (siglos XIV-XVI)*. Estudio, edición y notas del Dr. J. Torres Fontes, Oriola, Publicaciones del Casino Orcelitano-Patronato Artístico de Orihuela, II, 1956, pàgs. 203-204, 206, 207, etc.

naval, ja que s'utilitzaven per a calafatejar les embarcacions; també tenien aplicacions a la indústria ceràmica.

Tant la pega com el quitrà eren elaborats al bosc mateix per uns artesans anomenats muntaners. Els *Costums de Tortosa* parlen dels muntaners i dels jornalers que treballaven per a ells, ja que una feina a l'aire lliure com aquesta comportava algunes dificultats en la regulació del treball. Com la fusta, la pega era gravada per l'impost del quarantè⁴⁰.

A Andorra, l'elaboració documentada de la pega és antiquíssima: un document de l'emperador Carles el Calb de l'any 860, en el qual confirma les donacions que els seus predecessors havien fet a l'església d'Urgell, ens informa que ja es recaptava un delme de la pega⁴¹.

Del suro en tenim poques informacions, fora de les referides a la comercialització a Barcelona. Les ordinacions del mostassaf regulen la venda del suro a tapiners i sabaters de la ciutat⁴².

Les pastures

A les valls pirinenques, on hi havia prats excel·lents per a les pastures d'estiu i on la vida econòmica se centrava en la ramaderia, els seus habitants hi tenien reconeguts des d'antic drets de pastura i drets de dallar herba i d'estendre-la per assecar-la, a fi de tenir-la per al bestiar estabulat a l'hivern.

Els drets de pastura no eren pas iguals a cada vall. A la vall de Ribes, els veïns podien tenir deveses a les terres pròpies, on podien pasturar el bestiar sense autorització del monarca o dels seus oficials, dret confirmat per Jaume I el 1252; però per l'empru de les pastures dels ports i els prats del

40. Els jornalers dels muntaners havien de treballar 24 dies cada mes i, si la neu, la pluja o el fred els impedièn de treballar aquests dies, els havien de recuperar després; els muntaners els havien de proporcionar el menjar i espadenyes: B. OUIER, *Historia del Derecho en Cataluña*, I, pàgs. 213-214 i IV, pàg. 9, 71-72.

41. C. BARAUT, *Cartulari de la vall d'Andorra*, doc. 4.

42. M. BAJET I ROYO, *El mostassaf de Barcelona i les seves funcions en el segle XVI*. Edició del "Llibre de les Ordinacions". Barcelona, Fundació Noguera, 1994, pàgs. 459-461.

domini públic havien de pagar un impost anual al rei, que segons concessió del 1273 havia d'ésser de 50 sous melgoresos. El privilegi els permetia d'impedir l'entrada de bestiar foraster, llevat del que hagués pagat pasquer al rei o a l'infant.

Posteriorment, sembla que els veïns de la vall de Ribes van perdre el document d'aquesta concessió i hagueren d'acceptar de pagar un impost superior, primer 9 lliures anuals i posteriorment 8 lliures, situació que quedà consolidada a les capitulacions concedides per Joan II, l'any 1458, a canvi d'un donatiu de 5.500 sous barcelonesos. Aquestes mateixes capitulacions van autoritzar els representants de les parròquies de la vall a regular els drets de pastura dels veïns i a decidir quants animals per veí podrien pasturar als termes de la vall. A més, els van atorgar drets de caça i pesca⁴³.

Una situació similar la trobem a la vall de Querol, on els veïns havien de pagar un cens de 110 sous anuals per l'empriu del bosc i de les pastures de Campcardós, segons concessió de Jaume I, de l'any 1243. Pocs anys després, el mateix rei els concedí el dret de pastura a l'espai perquè llurs bestiar poguessin recórrer en un dia des de la sortida a la tornada al corral; la gent d'altres llocs no podria introduir bestiar en aquests termes per a pasturar ni per a pernoctar-hi.

Malgrat la gran abundància de terres de pastura a les valls pirinenques també hi havia plets entre els veïns pels empris. N'hi va haver, almenys, entre els homes de la vall de Querol i els de Puigcerdà. Segons una primera sentència, anterior al 1297, els homes de Puigcerdà podien portar llur bestiar al port i a les pastures de la vall de Querol, llevat de tres deveses, la de Campcardós, una altra que anava de Portes a Pimorent fins a Coma en Joan i una altra des de la vall fins al vilar de Salit; sembla que el contenciós no quedà solucionat i ambdues parts demanaren una segona sentència arbitral que fou pronunciada, l'any 1297, pel veguer de Rosselló i Cerdanya: la nova sentència decidí que els homes de la vall de Querol i els de Puigcerdà podien pasturar llur bestiar en comú a les pastures

43. F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de la vall de Ribes*, Saragossa, Càtedra d'Història del Dret i de les Institucions. Universitat de Màlaga..., 1992, docs. 1, 2, i 14.

compreses dins d'uns límits que foren establerts, mentre que els de la vall de Querol tenien ús exclusiu de la solana de Pimorent. S'acordà també que els homes de la vall de Querol podrien assecar herba en aquests prats i la hi podrien tenir per espai de cinc dies, durant els quals els homes de Puigcerdà no podrien fer-hi mal sota pena de 12 diners per infracció, llevat que no poguessin passar per enlloc més⁴⁴.

També Llívia tenia un conflicte d'emprius de pastures amb els llocs del vescomte d'Evol. Sembla que, malgrat que els homes de Llívia tenien des d'antic dret de pasturar el bestiar gros i petit als termes d'Estavar, Bajanda i Bo, el vescomte d'Evol els posava impediments, motiu pel qual recorregueren a la reina Maria, muller del Magnànim, que els donà suport⁴⁵. Sabem que a l'Alt Urgell els homes d'Arcavell i els d'Estamariu s'havien enfrontat, l'any 1288, per una qüestió de pastures. Els homes d'Arcavell asseguraven que tenien empriu de fer pasturar el bestiar gros i menut al terme d'Estamariu, mentre que els d'aquest lloc ho negaven i els impediien el pas⁴⁶.

Pel que fa a les valls d'Andorra, a més dels emprius als termes propis, dels quals ja n'he parlat quan m'he referit a l'aprofitament dels boscos, els andorrans tenien també emprius a les valls veïnes. A la darrerria de l'any 1280 el bisbe d'Urgell, Pere d'Urtx, els concedí l'empriu de la muntanya de Vallcivera, situada dins el terme del castell de Llosa, actualment al municipi de Llíes, a la Cerdanya, amb la condició de donar-li cada any per Sant Cristòfor, a ell i als seus successors, un pernil que valgués tres sous melgoresos. En virtut d'aquesta concessió podrien fer pasturar el bestiar gros i menut a la dita muntanya, assecar herba, pernoctar-hi, etc., sense perjudici dels habitants de Llosa que també hi tenien emprius; el bisbe es retingué la propietat de la vall i la facultat de portar-hi els ramats propis i dels successors, però no pas els d'altres súbdits seus⁴⁷.

44. F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques: Vall d'Àneu, Valferrera i vall de Querol*, pàgs. 295-302, 334-347, 352-356. Sobre les pastures d'aquesta comarca, bé que en relació al monestir de Santes Creus, cf. M. RIU, *Formación de las zonas de pastos veraniegos del monasterio de Santes Creus en el Pirineo, durante el siglo XII*, "Santes Creus. Boletín del Archivo Bibliográfico", II (1961), pàgs. 137-153.

45. C. BARAUT, *El Llibre Ferrat. Privilegis i ordinacions de la vila de Llívia*, Llívia, 1985, doc. 10.

46. F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls d'Andorra*, doc. XIII, pàg. 19.

47. C. BARAUT, *Cartulari de la vall d'Andorra*, I, doc. 131.

Sembla que l'espai de què gaudien els andorrans per a pastures no era suficient, ja que també hi van sorgir conflictes entre les diverses parròquies per l'ús de boscos i pastures. El 6 d'octubre de 1289 el comte de Foix, Roger Bernat III, pronuncià una sentència arbitral sobre l'ús de les muntanyes de Forganyà i de Perafita entre les parròquies de Sant Julià de Lòria i Andorra la Vella que totes dues parts pretenien. Sobre la qüestió ja hi havia hagut una sentència anterior dividint les muntanyes, però les parts continuaren el litigi; finalment es decidí que els homes de Lòria tinguessin l'empriu a les dues muntanyes i que els d'Andorra no els hi posessin impediments⁴⁸.

També hi hagué conflictes entre els llocs de la Vall d'Àneu, tal com consta en una comunicació d'aquest mateix congrés⁴⁹. Sabem que el veïns de la vall tenien empriu lliure de prats i muntanyes, contra pagament de 5 sous melgoresos anuals, segons un privilegi del 1313⁵⁰.

A la Vall d'Aran, la situació era millor perquè els veïns tenien l'empriu franc dels boscos i de les pastures, però mantingueren llargs litigis precisament amb els homes d'alguns llocs de la veïna Vall d'Àneu, especialment amb els d'Alós i Isil per les obagues de Vallimanya i de Gireta; primer s'havia acordat que eren dels aranesos però que, si aquests les arrendaven, els homes d'Alós i Isil n'havien de tenir la meitat. El 1387 l'acord fou modificat en el sentit que els pallaresos dels llocs esmentats no tindrien aquest dret, però tindrien la coma de Boda i la de Linsar, que limitava amb l'obaga de Gireta, on els aranesos tindrien l'empriu de treure'n bigues i de pasturar-hi, però no hi podrien pernoctar ni fer cabanes ni dallar-hi herba. Els pallaresos podrien arrendar la coma sense perjudici de l'empriu dels aranesos⁵¹. Els boscos de la coma de Boda, tant a la solana com a l'obaga, havien d'ésser d'ús comú de pallaresos i aranesos. Més avall, a les muntanyes del Port de la Bonaigua, hi hagué també litigis entre llocs de les valls d'Aran i d'Àneu per l'ús de les herbes⁵².

48. *Ibid.*, doc. 138.

49. J.M. BRINGUÉ - PORTELLA, *La conformació dels drets comunitaris sobre el territori. La Vall d'Àneu, segles XV-XVIII*.

50. F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques: Vall d'Àneu, Vallderrera i vall de Querol*, pàg. 207.

51. F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran*, Apèndix, doc.3.

52. J.M. BRINGUÉ, *La conformació dels drets comunitaris*.

A l'extrem meridional de Catalunya, les terres del terme de Tortosa també eren molt importants per a la ramaderia, tant pel volum de la cabana local com perquè hi acudien per a hivernar ramats transhumants de les valls pirinenques. Segons els *Costums*, el bestiar dels ciutadans i veïns de Tortosa tenia franquícia per a pasturar en els termes de la ciutat fins a les terres llaurades. Si el bestiar causava perjudicis a alguna possessió privada, l'amo havia d'esmenar-los i pagar la multa que correspongués⁵³. El bestiar foraster que baixava a hivernar a Tortosa procedia generalment de la Cerdanya; havia de pagar herbatge als oficials reials de Tortosa però, a més, es veia sotmès sovint a exaccions en alguns llocs de pas, que la Corona considerava arbitràries, com per exemple les que els Entença exigien en un lloc estratègic, el Coll de Balaguer. A començament del segle XIV, els Entença van senyalitzar un camí o carrerada per on obligaven a passar el bestiar que volia baixar a Tortosa. Sembla que la finalitat d'aquesta unificació dels camins era la de cobrar un impost on abans hi havia franquícia de pas. L'ús d'aquest camí s'aconseguia prenent penyores -dues bèsties per cabana- als ramats que utilitzaven altres camins. El temor que la nova exacció no fes disminuir l'afluència de bestiar a les terres de l'Ebre, i per tant el rendiment de l'impost de l'herbatge, induí el rei Jaume II a prohibir l'intent de control de la carrerada per part dels Entença⁵⁴.

El dret de pastura, tant a Catalunya com al País Valencià, incloïa no solament els erms sinó també, amb el permís previ del propietari, les terres de conreu que no estiguessin sembrades, les vinyes i els olivars en els mesos en què l'entrada del bestiar no podia ésser perillosa per als ceps o per a les olives, amb l'obligació d'esmenar els danys, si els ramats en feien. Aquest ús, que sovint deixava de banda l'autorització del propietari, comportà moltes discussions i enfrontaments i, a la llarga, obligà a tancar els camps de conreu⁵⁵. Pràcticament totes les ciutats i vil·les reglamentaren la pastura i la circulació de ramats per llurs termes. Molts llocs -Blanes, per exemple- van prohibir l'entrada de ramats a horts o vinyes o en terres

53. B. OLIVER, *Historia del Derecho en Cataluña*, IV, pàgs. 19-20 (llibre I, rúbrica II-I).

54. ACA, C. reg. 236, ff. 177 v. - 178 r. (1306, maig. 27).

55. *Furs de València*, a cura de G. COLON I A. GARCIA, Barcelona, Ed. Barcino, 1970, I, pàgs. 127-130 (llibre I, rúbrica II, 8-10). *Història del País Valencià*. II. De la conquesta a la federació hispànica. Barcelona, Ed. 62, 1989, pàgs. 285-287.

d'altri⁵⁶. Vilafranca prohibí introduir bestiar a les terres de conreu en temps vedat i, si es tractava de porcs, en qualsevol època de l'any; el bestiar dels carnisers havia de pasturar als camins, als rierals i a les rases i havia de circular guardat, perquè no fes mal als conreus⁵⁷. Tàrrrega i Vilagrassa van anar més lluny i prohibiren tenir bestiar menut als termes propis; els ramaders el van portar llavors al terme de Verdú, cosa que provocà les queixes d'aquesta població i de l'abat de Poblet, ja que era senyoriu del monestir. El rei prohibí fer tal cosa si no hi havia reciprocitat entre els municipis⁵⁸.

A Barcelona, per tal de prevenir els danys que el pas del bestiar dels carnisers pogués fer a l'agricultura, els consellers van aconseguir l'autorització del rei per a designar uns guardians que havien de vigilar el pas del bestiar destinat a les carnisseries de la ciutat⁵⁹. Tenim constància, però, que el bestiar de les poblacions de la rodalia de Barcelona també causava danys a l'horta i al vinyet de la ciutat, tal i com ho demostra una baralla amb injúries i cops que es va produir pel maig de 1326 entre un veí de Sant Genís dels Agudells, Guillemó d'Eritge i Llorenç Fonollar, que conreava una vinya propietat d'Arnau Ballester, escrivà de ració de l'infant Alfons. La baralla sorgí quan Llorenç Fonollar exigí a Guillemó d'Eritge que fes sortir de la vinya el bestiar que hi havia portat a pasturar. A causa de la baralla, Guillemó d'Eritge anà a la presó i hagué de pagar, a més, una multa de 2.000 sous perquè no s'havia presentat al veguer després d'haver sortit de la presó sota fiança⁶⁰.

En aquest cas és comprensible que el conreador de la vinya es queixés perquè el mes de maig el bestiar podia fer mal als ceps, però també es queixaven els propietaris de terres aparentment ermes; per exemple, un jutge de la cort, Jaume Monjo, s'oposà a l'entrada del bestiar foraster a les

56. J.M. PONS GURI, *Llibre de la universitat de la vila de Blanes*, Blanes, 1969, pàg. 61.

57. *El llibre verd de Vilafranca*, ed. a cura de J. VALÉS I CUEVAS, J.M. VIDAL I PEA, M. C. COLL I FONT, J.M. BOSCH I CASADEVALL, Barcelona, Fundació Noguera 1992, I, pàgs. 266-269 i 283. Les contravencions eren castigades amb multes diferenciades segons els animals: la més alta era per als porcs.

58. ACA, C, reg. 127, f. 17 v. (1303, març, 3).

59. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, ed. preparada per A. M. Aragó i M. COSTA sota la direcció de F. UDINA MARIQUELL, Barcelona, 1971 (Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, XLIII), doc. 295.

60. ACA, C, reg. 229, f. 171 v. (1326, juliol 8).

terres d'uns masos que tenia dins el terme de Tortosa. Sembla que el batlle de Tortosa no donava suport a aquesta protesta perquè els ramats forasters havien pogut entrar fins llavors a les terres ermes dels dits masos⁶¹.

Els propietaris de bestiar tenien, és clar, un punt de vista ben diferent. A la rodalia de Barcelona, els homes de Provençana, Sant Boi, Sants i altres llocs del Delta del Llobregat van reivindicar, l'any 1400, els empius de què gaudien des d'antic a l'espai comprès entre les muntanyes del Garraf i de Montjuïc i el dret a fer pasturar el bestiar gros i menut a prats, vies públiques, garrigues, boscos i altres erms, com també en espais conreats, mentre no estiguessin sembrats i no poguessin fer mal als arbres fruiters. Es queixaven perquè el sotsveguer de Barcelona o els seus guardians els impediessin exercitar aquest dret i els exigien multes⁶² i també perquè l'estimació dels danys causats pels ramats la feien forasters, cosa que, segons els interessats, els resultava perjudicial⁶³. Sabem que, per una banda, el rei manà al veguer i al sotsveguer de Barcelona que no els molestessin i que fos observada una concessió anterior, obtinguda de l'infant Joan l'any 1369; mentre que, pel que fa a la segona queixa, disposà que els danys fossin estimats per dos homes de la parròquia on s'havien fet.

Si en aquest moment les poblacions del Delta defensaven la pastura lliure en prats i erms, la presència en augment del bestiar dels carnisers de Barcelona als prats del Delta les obligà a tancar els prats i erms que podien ésser usats com a pastures; aquest fenomen començà al final del s. XIV i acabà amb un procés a mitjan segle XV, que hagué de reconèixer que el tancament d'alguns prats era legal perquè hi havia hagut un establiment emfitèutic, mentre que decidí l'enderrocament d'altres tanques fetes en terrenys ocupats il·legalment. En aquesta qüestió les poblacions del Delta hagueren d'enfrontar-se a la poderosa ciutat de Barcelona, que exigia camps oberts a la pastura en nom de la utilitat pública⁶⁴.

61. ACA, C, reg. 239, f. 32 r. (1311, febrer, 25)

62. ACA, C, reg. 2130, ff. 25 v.- 26 r. (1400, març, 15). Anys després, el 1425, tornaven a fer la mateixa reivindicació: J. FERNÁNDEZ I TRABAL, *Aprofitaments comunals, prats i pastures al Delta del Llobregat (segles XIV, XV). Conflictes per a la utilització de l'espai a la baixa edat mitjana*, "Acta historica et archaeologica Mediaevalia", 10 (1989), pàg. 189.

63. ACA, C, reg. 2131, f. 30 r.-v. (1401, maig, 25).

64. J. FERNÁNDEZ I TRABAL, *Aprofitaments comunals, prats i pastures al Delta del Llobregat (segles XIV-XV)* pàgs. 189-220.

Al País Valencià, els pobladors de la ciutat i del terme de València van obtenir, per concessió de Jaume I, el dret de pasturar francament els ramats pels termes de les viles i dels llocs de cavallers, clergues i religiosos d'era a era i de sèquia a sèquia, és a dir, fora dels llocs habitats i dels límits de les hortes⁶⁵. Com que no pagaven herbatge, els ramats de la ciutat de València no han deixat gaire rastre en la documentació, però hi ha constància que sovint anaven a buscar pastures llunyanes a les comarques d'Alacant, Elx i Oriola. Els ramats ovins van augmentar durant el segle XIV, a causa de la demanda de carn per a l'abastament dels nuclis urbans i de llana per part de la indústria drapera creixent i del mercat internacional d'aquesta matèria primera. La necessitat de zones de pastura es va fer evident. Les poblacions amb ramats petits en tenien prou amb els erms i els prats del propi terme, que calgué defensar i convertir en bovalars per evitar-ne un ús desmesurat per part de cabanes forasteres.

Les pastures abundaven a la zona del Maestrat, els ports de Morella, la zona entre Cirat i Esilda, la comarca de les Alcubles i Nàquera, la vall d'Aiora, la vall del riu Magre i les regions muntanyenques de Biar i Xixona, a més de la comarca d'Elx-Oriola, que disposava d'extensos espais no conreats.

En aquesta darrera comarca, la proximitat de la frontera granadina i les incursions freqüents d'escamots militars o de bandes d'almogàvers granadins havien obligat la població a replegar-se cap als centres urbans. Una zona molt extensa de territori entre Oriola i el Pinós i una altra al sud d'Oriola, passat el Segura, eren pràcticament deshabitades i, per tant, aptes per a la pastura, encara que el risc d'atacs granadins es traduïa sovint en pèrdues de pastors i de ramats.

Aquesta zona era, a més, receptora de ramats transhumants procedents de Terol, de la Manxa i de les zones veïnes d'Alcoi i Xixona, i també de València, que venien a hivernar-hi. La Corona, a través dels seus oficials, s'esforçà a imposar unes zones prohibides, les més perilloses, al Sud del Segura o a les zones muntanyenques, a les èpoques de tensió a la fronte-

65. *Furs de València*, a cura de G. Colón i A. García, Barcelona, Ed. Barcino, 1970, I, pàgs. 111-112 llibre I, rúbrica II.

ra. Tanmateix, les pastures eren tan bones que els pastors desafiaven el perill dels saitejadors i acudien igualment a la frontera meridional; només les incursions poderoses de l'exèrcit nassarita, o de l'exèrcit castellà en temps de guerra amb Castella, feien desistir els ramats de baixar a aquestes terres. Els comptes del rendiment de l'impost de l'herbatge o "montazgo" són reveladors de la importància de la ramaderia transhumant, que podia aplegar en aquestes terres 45.000 caps només del bestiar que no gaudia de franquícia, ja que el que en tenia és impossible d'avaluar⁶⁶.

Al País Valencià, com a Catalunya, hi va haver reclamacions i disputes per entrades de bestiar en els camps de conreu. Respecte d'això cal assenyalar la queixa que la vila d'Alacant féu arribar al rei Pere el Cerimoniós l'any 1382 perquè els ramats no d'una persona qualsevol sinó del batlle general entraven a les vinyes, figuerars i camps sembrats on ocasionaven greus perjudicis als propietaris⁶⁷. Per evitar aquests perjudicis alguns municipis, com el d'Alcoi, van acordar mesures més severes contra els ramats que els causaven: la degolla d'una ovel·la per cada dia que el bestiar hagués entrat a llocs conreats, tant si el guardià l'hi trobava encara com si no, mentre algú hagués certificat que el ramat hi havia entrat⁶⁸.

Deveses i bovalars

L'increment de la població i la necessitat d'assegurar llenya, fusta, carbó, pasturatges i caça per als veïns de cada municipi aconsellà a moltes poblacions d'habilitar en alguna partida del terme un territori on tots els veïns poguessin gaudir d'aquells subministraments per a l'ús domèstic i on ningú més tingués accés sense autorització; d'aquí vingué el nom de devesa o vedat. També s'usà per a designar aquests espais el nom boalar o bovalar, bé que en principi no eren la mateixa cosa, ja que el boalar era un espai reservat per al bestiar de llaurar i per al dels carnisers⁶⁹.

66. M.T. FERRER I MAILLOL, *Les pastures i la ramaderia a la governació d'Oriola*, "Miscel·lània de Textos Medievals", 7 (1994), pàgs. 79-139.

67. J. HINOJOSA MONTALVO, *Textos para la historia de Alicante. Historia Medieval*, doc. 94 (1382, abril 29).

68. *Ibidem*, doc. 98 (1432, maig, 4).

69. V. FAIRÉN GUILLEN, *Consideraciones jurídicas sobre los boalares de Aragón*, "Anuario de Derecho Aragonés", I (1944), pàgs. 399-432.

En alguns casos s'aprofità, segurament per a destinar-la a devesa, alguna zona boscosa preexistent, però en uns altres sembla que es plantà de bell nou. És el cas, per exemple, del bovalar o devesa de Castejón de Ateca, aldea de Calatalud, aprovada el 1267 pel justícia d'Aragó en nom del rei; quan l'any 1326 els veïns de Castejón es van queixar al rei perquè els homes dels pobles de la rodalia hi entraven a tallar llenya, caçar, pasturar el bestiar, etc., van fonamentar la queixa en el fet que, gràcies a la cura que n'havien tingut, la devesa havia germinat i crescut.

Hi ha notícies de creació i aprovació de deveses a favor de diverses poblacions al llarg dels segles XIII, XIV i XV per part de diferents autoritats: el rei o bé els nobles, els ordes militars i altres senyors en llurs dominis, ja que en principi els municipis, i encara menys un particular, no podien per ells mateixos decidir una cosa que afectava l'ordenació del territori i que podia lesionar els drets d'un tercer.

Les poblacions no podien tampoc ampliar les deveses concedides o fer-ne de noves sense llicència de l'autoritat competent. L'any 1303, per exemple, Jaume II amonestà els veïns de la vila turolesa de Mosqueruela perquè, malgrat que ja tenien una devesa des d'antic, n'havien feta una altra al terme del lloc valencià de Vilafranca del Maestrat, cosa que havia suscitat les protestes d'aquesta vila i de Morella. Probablement, la nova devesa era en un terreny disputat entre Mosqueruela i Vilafranca, però l'advertència del rei es referia a la il·legalitat de fer nova devesa sense llicència i sense ajustar-se a les proporcions del lloc; és a dir, una vila petita no podia tenir més extensió de devesa de la que realment necessitava.

Durant el segle XIV es van multiplicar les concessions de deveses ja que quan un municipi en tenia, els pobles veïns s'havien d'afanyar a aconseguir-ne una per tal de no quedar en desavantatge; altrament, cada terme podia concentrar les apetències dels pastors o dels llenyataires forasters i quedar sotmès a una sobreexplotació perjudicial per als veïns.

La sobreexplotació del terme és el que va moure els veïns de la Pobla de la Vall de Sant Miquel, aldea d'Ademús, a demanar al rei Alfons el Benigne, l'any 1335, que els concedís una devesa o bovalar perquè el terme on els

habitants de la Pobra solien pasturar el bestiar des d'antic, que confinava amb els termes castellans de Moya, Cañete i Santa Cruz, era usat i devastat pels veïns d'aquests llocs. El monarca hi envià el seu conseller i vicecanceller, Rodrigo Díez, el qual es reuní amb els prohoms de la Pobra i fixà els límits de la devesa, especificats a la concessió, que coincidien, en part, amb els de la frontera castellana. La concessió fou confirmada pel rei Pere el Cerimoniós l'any 1336.

Els bovalars, que solien ésser d'extensió més reduïda que les deveses, sembla que sí que podien ésser creats pels mateixos municipis dins el terme propi, però generalment hom demanava després l'aprovació reial. Per exemple, l'any 1386 el Consell de Lleida assignà bovalar als veïns de Vilanova d'Alpicat que l'havien demanat. Bernat Gralla fou comissionat perquè anés al lloc i revisés els límits del bovalar sol·licitat, que són indicats, i que confrontaven amb el terme del lloc de Rosselló i un altre vedat que hi havia a Torrefarrera. El càstig per als infractors era la degolla d'una ovella o animal petit de dia i dos de nit. Aquesta concessió fou confirmada l'any 1418 pel rei Alfons el Magnànim.

Aquestes i altres concessions les vaig comentar ja a l'article sobre els boscos i deveses a la Corona catalano-aragonesa en els segles XIV-XV i no hi insistiré ara⁷⁰.

L'aprofitament d'erms, garrigues, marjals i saladars

Els erms oferien, a més de les pastures i la caça, diversos productes naturals susceptibles d'aprofitament: el roldor, el margalló, la grana, diverses espècies d'herbes aromàtiques i l'espart. La recollecció d'aquestes herbes o productes silvestres constituïa un complement econòmic interessant per als pagesos i potser també per a gent pobre dels nuclis urbans.

70. M.T. FERRER I MALLOL, *Boscos i deveses*, pàgs. 526-537. En el mateix volum de l'"Anuario de Estudios Medievales", que té les pàgines monogràfiques destinades a "Bosques, yermos y su aprovechamiento" cf. també V. GARCÍA EDO, *Notas sobre las dehesas, bovalar, camicerta y ferias de Onda (Su cesión a la Villa en 1437)*, pàgs. 467-483. Cf. també la notícia de la creació d'un bovalar a Elx, que havia d'ésser senyalat pel procurador de la vila: J. HINOJOSA MONTALVO, *Textos para la Historia de Alicante. Historia Medieval*, doc. 96 (1408, octubre, 14).

El roldor

És un arbust, de 1'5 a 3 m d'alt, de flors petites verdoses en raïms i de fruits de color púrpura negrosa i verinosos que es fa en bardisses i és molt comú a Catalunya. Les fulles, un cop seques i polvoritzades, servien per a adobar les pells; aquest producte era conegut també com a sumac. El comerç del roldor tenia tanta importància a Barcelona que tingué plaça destinada per a la seva venda, la "plaça del Roudor", on hi havia una casa del roldor, i protagonitzà algunes ordinacions del mostassaf. Les ordinacions que insistien especialment en la qualitat, feien referència als pagesos entre les persones que portaven roldor a vendre a la ciutat; prohibien barrejar herbes podrides amb altres de bones i donaven preferència als blanquers i cuirefers per a comprar el roldor disponible⁷¹. Segons Claude Carrère, el roldor o sumac es podia collir a les portes de la ciutat, a la costa del Sud i a la del Nord i a les comarques del Maresme i de la Selva. A més de satisfer la demanda de Barcelona, la producció local alimentava un petit corrent d'exportació cap a València i cap a Mallorca⁷².

El roldor és esmentat també pels privilegis de Banyoles. El 29 de setembre de 1253, l'abat Pere concedí a la vila de Banyoles el monopoli de comprar, vendre i triturar el roldor; cap foraster, pagès o mercader no podria comprar roldor a la vila. Ningú de la vila podria fer societat amb cap foraster per negociar amb el roldor. Però els qui portessin blat al mercat de Banyoles podrien comprar-hi roldor i endur-se'n tantes bèsties carregades com hi haguessin portat. Per aquest monopoli Banyoles pagà 350 sous barcelonesos, quantitat considerable que demostra la importància concedida a aquest producte silvestre⁷³.

71. M. BAJET I ROYO, *El mostassaf de Barcelona*, pàgs. 500-503.

72. C. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, I, pàgs. 389-390. A la comarca de la Selva, la taula d'imposicions de la vila de Blanes demostra que s'exportava roldor per aquest port, com també llenya i carbó: J.M. PONS GURI, *Llibre de la universitat de la vila de Blanes*, pàg. 48. A la comarca del Maresme, el roldor figurava, el 1392, entre el productes gravats pel dret de l'onze imposat sobre les collites: C. CUADRADA, *El Maresme medieval: Hàbitat, Economia i Societat, segles X-XIV*, Mataró-Barcelona, Caixa d'Estalvis Laietàna 1988, pàg. 45.

73. LL. CONSIANS I SERRATS, *Diplomatari de Banyoles, II (De l'any 1051 al 1299)*, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1978, doc. 298.

Tant els *Costums de Tortosa*⁷⁴ com els *Furs de València* permetien la collita lliure de roldor, cosa que vol dir que les terres de l'Ebre i les valencianes també n'eren productores⁷⁵.

El margalló

És un arbre baix, de fulles grosses en forma de ventall i amb espines vulnerants: és una palmera autòctona d'Europa i abunda encara a la zona del Garraf. És, a més, la base d'una artesanía, en regressió, de fabricació d'escombres i objectes de cistelleria. A l'edat mitjana sembla que aquesta artesanía era de gran importància en l'economia dels habitants de Cubelles, que van fer arribar una protesta al rei Pere el Cerimoniós perquè alguns incendis intencionats, probablement focs de pastors, destruïen els margallons que poblaven les muntanyes del terme del castell de Cubelles i afectaven, per tant, els seus recursos. El rei cursà un manament, el 12 de juliol de 1368, perquè aquests incendis fossin prohibits, no solament per salvar els margallons sinó també altres arbres com oliveres i arbres fruiters que també cremaven. Bé que no hi ha comentaris sobre els motius dels incendiàries, podríem avançar la hipòtesi que eren pastors, que potser opinaven que els margallons destorbaven el bestiar o li feien mal, a causa de les espines, o que impedièn el creixement de l'herba. El rei establí una multa de 200 sous, que haurien de pagar els infractors de l'ordre⁷⁶.

La grana

La coscolla o garric (*quercus coccifera*), una petita alzina que creix en diverses comarques de Catalunya i del País Valencià, proporcionava a l'edat mitjana un altre recurs important. En efecte, la coscolla serveix de suport a colònies parasitàries dels insectes anomenats quermes, del gènere de les cotxinilles, dels quals s'extreia la grana, que era un producte tintori molt apreciat; era un tint car, destinat a robes de luxe, de seda o de llana.

74. B. OLIVER, *Historia del Derecho*, IV, pàg. 408 (llib. 9, rúbr. XVI-III).

75. Cf. diverses citacions documentals i bibliogràfiques a M. GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval*. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (segles XIII i XIV). Tarragona, Diputació Provincial, 1968, pàgs. 402-403.

76. ACA, C, reg. 738, f. 8 v. (1368, juliol, 12).

S'extreia concretament de la closca de la femella del quermes, que era recollida pel mes de maig o juny, un mes després d'haver mort la femella i poc abans que els ous que havia deixat a l'interior de la closca no es convertissin en larves. Les closques eren dessecades al sol, tractades amb vinagre i dessecades novament.

Els llocs esmentats com a productors de grana eren a Catalunya, Tortosa, i al País Valencià, la comarca de Guadalest i Rellu⁷⁷, Busot, Agost, Elx i Crevillent, les valls d'Elda i Novelda i el terme d'Oriola. Sembla que un dels llocs millors era la zona dels límits amb Múrcia, sota el Segura, límits que foren discutits durant uns quants anys entre la Corona catalano-aragonesa i Castella. El 1307 don Juan Manuel proposà un acord provisional a fi que ambdues parts litigants poguessin caçar, fer llenya, pasturar el bestiar, fer carbó i recollir grana a les terres disputades, mentre no s'hi cacés ni recollís grana fins que el Consell de Múrcia i el d'Oriola no aixequessin la veda. Però també hi havia conflictes més amunt de la mateixa frontera. L'any 1308, cinc sarraïns de Xinosà foren apresats quan anaven a collir grana a la població murciana de Negra per quatre homes de la vall, també murciana, de Ricote i hagueren de pagar un rescat de 1.600 sous reials, a més de perdre el que portaven, que en costava 60. La grana era un dels productes bàsics de l'exportació alacantina; ens consta que els barcelonins anaven a Alacant a buscar grana per redistribuir-la després, especialment cap al Nord, i que els italians afincats a Barcelona i a València feien el mateix⁷⁸.

La recol·lecció de la grana era controlada pels municipis, que decretaven quan havia de començar i ho anunciaven amb una crida al final de maig o començament de juny. La inobservància del temps de veda comportava la pèrdua de la grana collida i una multa a l'infractor⁷⁹.

77. Moros i cristians de Guadalest, Castell, Confrides, Callosa, Finestrat i Orxeta foren atacats per homes de Xixona, Alcalí, Cocentaina, Penàguila i Altea quan collien grana als termes de Rellu i del Cabeçó; quatre sarraïns foren morts pels atacants, que a més robaren la grana que havien collit, diners i d'altres coses que portaven: ACA, C, reg. 99, f. 187 r. (1294, maig, 30).

78. M.T. FERRER, *Les aljames sarraïnes de la governació d'Oriola*, pàgs. 117-118.

79. J. HINOJOSA MONTALVO, *Textos para la Historia de Alicante. Historia Medieval*, doc. 77 (1429, maig, 14).

Tant a Tortosa com al regne de València, la recol·lecció de la grana era lliure per disposició dels Costums i d'un fur de Jaume I⁸⁰.

Les herbes

A les garrigues i als boscos s'hi feien també herbes d'usos molt variats: medicinals, culinàries o aromàtiques.

Eiximenis esmenta a la seva coneguda glossa de les excel·lències de la terra valenciana el gran nombre d'herbes i flors que s'hi feien i que tenien grans virtuts: romaní, hisop, eufràsia, moradui, sàlvia, julivert, menta, alfàbrega, ruda, clavellina, sajolida, gessamí, meravelles, pom d'amor, "gavig", englantina, lliris, roses, violes, balàusties, celidònia, besoludí, fragasta, herba pastoral, herba *Beate Marie virginis*, buglosa, gram, donzell, artemisa i galda⁸¹. Algunes d'aquestes herbes són usades encara a la medicina popular, a la cuina i a la perfumeria actuals; aquests usos eren més difusos llavors i n'hi havia d'altres que ara no ens imaginem. Per exemple, els comptes de marmessories demostren que quantitats importants d'herbes aromàtiques eren posades a les caixes dels morts per perfumar l'ambient; contenen anotacions com aquesta: "Item costaren erbes, les quals meteren dintre les caxes e posaren-ne sobre lo cors per dar bona odor, 4 s. 6 d.". Era una quantitat de diners prou considerable si tenim en compte que les candeles que van cremar els que vetllaven el cadàver costaven 2 sous i 6 diners⁸².

Algunes herbes, com la gotzema, és a dir, l'espígol, tenia prou importància per ésser esmentada per les ordinacions del mostassaf de Barcelona, que deien que es venia al mateix lloc que el roldor⁸³. Tenim constància que era exportada a Orient. L'any 1485, per exemple, foren assegurades 4 saques de gotzema, entre altres mercaderies destinades a Rodes, mentre

80. B. OLIVER, *Historia del Derecho*, IV, pàg. 408 (llibre 9, rubr. XVI-VIII); *Furs de València*, pàg. 193.

81. FRANCISC EIXIMENIS, *Regiment de la casa pública*, text, introducció, notes i glossari pel P.D. de MOLINS DE RIU (O.M.Cap), Barcelona, Els Nostres Clàssics, 1927, pàgs. 26-27.

82. ACB, Marmessoria de la Caritat, Marmessoria de Jaume de Mitjavila (1372-75); aquest documents m'ha estat indicat per Carles Vela.

83. M. BALLET I ROYO, *El mostassaf de Barcelona*, pàgs. 500-503.

que el 1499 foren assegurades 3 sàrries de gotzema destinades a Alger, Xerxell o Tedelis⁸⁴.

Les violes boscanes també eren esmentades a vegades entre les mercaderies exportades a Orient: en una comanda marítima del 1414, per exemple, n'hi havia un costalet, que pesava més de 5 roves, i en una altra comanda del 1415 n'hi havia dos sacs, que valien 63 lliures i 5 sous, una quantitat molt elevada⁸⁵.

L'espart

És una de les plantes més característiques de les comarques meridionals del País Valencià, fins al punt que els romans les anomenaren "Campus Spartarius"⁸⁶, però també n'hi havia a les zones properes a Tortosa. Els *Costums de Tortosa* l'esmenten com una de les coses que hom podia collir amb franquícia⁸⁷.

A Elx i a Crevillent era la base d'una artesanía molt important de fabricació de cordes, esportes, cofes, sàrries, espartenyas, estores, etc. Tant la recol·lecció de l'espart com el treball artesanal basat en aquesta fibra era portat a terme majoritàriament per moros⁸⁸.

El jonc, el càrritx i la sisca

Les marjals i saladars també oferien productes naturals molt buscats: el jonc, el càrritx i la sisca, i la sosa, que a vegades eren essencials per a la subsistència d'algunes comunitats, com els sarraïns d'Elx i de Crevillent.

84. A. GARCIA SANZ, I M.T. FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, II, docs. 288 i 345.

85. J.M. MADURELL MARIMON I A. GARCIA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, Colegio Notarial de Barcelona y Departamento de Estudios Medievales, 1973, docs. 188 i 195.

86. J. VILA VALENTÍ, El "Campus Spartarius", "Homenaje al Profesor Cayetano de Mergelina", Múrcia, 1961-1962, pàgs. 837-844.

87. B. OLIVER, *Historia del Derecho*, IV, pàg. 408 (llib. 9, rúbr. XVI-VIII).

88. M.T. FERRER, *Los aljarnes sarraínes de la gobernación d'Oriola*, pàgs. 110-112.

El rendiment d'aquests productes era prou bo per induir les viles d'Oriola, Elx i Guardamar a repartir els erms i marjals dels termes respectius entre els seus veïns, cosa que es va fer cap als anys 1320-1321; els nous propietaris i alguns nobles que tenien terres d'aquesta mena dins el seu senyoriu intentaren llavors d'impedir als sarraïns de collir-hi jonc i sosa, però el rei garantí als moros aquest dret consuetudinari tant en aquesta ocasió com anys després, a la darrerïa del segle, quan el Consell d'Oriola ho intentà altra vegada si els sarraïns d'Elx i de Crevillent no pagaven un impost per càrrega de jonquet i de sosa. Consta que durant el segle XV continuà la pugna entre el Consell d'Oriola i els moros d'Elx i de Crevillent, aquests per a mantenir els drets consuetudinaris de tallar jonquet, càrritx, gassull i sosa a les marjals frontereres amb Oriola i el Consell, per a impedir-ho, Oriola només reconeixia el dret a collir jonc als moros del seu propi terme si era per a treballar-lo ells mateixos, però no admetien que el venguessin a altres moros⁸⁹.

El jonc servia per a fer estores primes, tenyides seguint dibuixos; era un treball artesà, molt característic de Crevillent, on continuà en època moderna. Les estores de jonc eren usades tant a les cases humils com als palaus reials.

Bé que no tenien una importància econòmica tan gran com el jonc, el càrritx o carrís i la sisca, que es criaven igualment als alguamolls, també eren aprofitades. El càrritx és una herba de tija alta i robusta, que ateny més de dos metres i forma comunitats, els carritxars, mentre que la sisca és una mena de jonc. Tant la sisca com el càrritx eren usats per a la construcció: els comptes de despeses per a les obres del castell d'Oriola de 1379-1383 inclouen la compra de càrregues de càrritx i de sisca, a més de fusta, per a cobrir els terrats. El càrritx s'usava també per a l'alimentació del bestiar. Actualment totes dues herbes s'usen encara per a formar el sostre de les barraques a la comarca del Segura⁹⁰.

89. *Ibidem*, pàgs. 109-110 i 112-114.

90. *Ibidem*, pàgs. 112-114.

La sosa

En els salobrars o saladars, força abundants en el terme d'Alacant i encara més en els d'Elx, Crevillent i Oriola, hi creixien diverses herbes del gènere de la "salsola soda" i la salicòrnia. Eren anomenades popularment sosa i gassull.

Aquestes plantes silvestres es collien pel maig o al final de juny, segons les espècies, es deixaven assecar i es cremaven després en sots cavats a la terra, de la mida del bloc o "pedra" que es volia obtenir. Les cendres resultants eren el producte anomenat sosa, necessari per a la fabricació de sabó i de vidre.

Sabem que a la comarca de Tortosa, on també creixia la sosa, era preceptiu collir-la del primer de juliol al 30 de setembre, quan era assaonada. A Elx i a Crevillent eren el cadí i els vells de l'aljama els encarregats de vigilar que la recol·lecció es fes en el temps que pertocava i tenien cura de repartir-la segons el costum tradicional. Probablement el sistema no era gaire diferent del que practicava el Consell d'Elx, després de la conversió dels moriscs: s'encarregava d'aixecar la veda i d'assignar als veïns pobres o als arrendadors unes parcel·les o rodals en els saladars per a la collita de cadascú. Mitjançant la presència d'uns experts vigilava també l'operació de la incineració de les herbes a fi d'evitar-ne les barreges i assegurar la qualitat de la sosa.

Durant l'edat mitjana, la venda de la sosa obtinguda era un afer comunitari. El cadí i els vells de l'aljama s'encarregaven de vendre-la al millor postor.

Hi hagué diversos intents de les autoritats locals per a obtenir algun impost dels recol·lectors de sosa, però els moros sempre van defensar la franquícia i generalment van obtenir el suport del rei.

La sosa es va convertir amb el temps en un capítol molt important de l'economia de les terres meridionals valencianes. La demanda creixent d'aquest producte, exigit pel progrés de la societat moderna, féu insuficient la producció derivada de l'aprofitament de les espècies silvestres i determinà el conreu de la barrella (la salsola soda).

Conclusió

Per acabar, voldria dir que l'estudi de l'aprofitament dels boscos, de les pastures, de les garrigues i dels aiguamolls a l'edat mitjana tot just s'ha iniciat només i que hi ha documentació per estudiar aquest tema a la cancelleria reial, a les batlles generals i locals i a la documentació municipal. Convindria començar fent un inventari de les deveses. Hi ha milers de notícies documentals sobre les deveses de Catalunya, d'Aragó i del País Valencià, tant sobre llur creació com sobre les dificultats de funcionament. Els documents de creació són extraordinàriament interessants perquè solen donar els límits de la devesa, cosa que permetria fer-ne la cartografia, cas per cas, i comprovar el manteniment d'aquestes antigues reserves naturals, que han servit per a preservar durant segles els nostres boscos i espais no conreats, mitjançant un usdefruit controlat. Calria buidar sistemàticament les col·leccions diplomàtiques publicades, les històries locals, els estudis sobre monestirs, etc. i continuar el buidat dels registres de cancelleria i de la batllia i després continuar a cada municipi. Espero que algú s'hi animarà.